

ΜΙΑ ΣΕΛΙΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΝΙΚΟΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ

Τον Μάιο του 1966, λιγότερο από ένα χρόνο πριν από την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας, πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα η «Β΄ Εβδομάδα Σύγχρονης Σκέψης», με θέμα «Μαρξισμός και Επιστήμη». Την εβδομάδα είχε οργανώσει το νεοϊδρυμένο τότε *Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών και Μελετών*, ψυχή του οποίου ήταν τρεις από τους λαμπρότερους και, ταυτόχρονα, εικονοκλαστικότερους διανοούμενους της μεταπολεμικής Αριστεράς στην Ελλάδα: ο Μίμης Δεσποτιδής, ο Φίλιππος Ηλιού και ο Τίτος Πατρίκιος. Στην διοργάνωση της συνάντησης είχαν ακόμη συνδράμει ο Δημήτρης Σπάθης, ο Μάρκος Δραγούμης και, από τη νεότερη γενιά, ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, ο Γρ. Γιάνναρος και ο Αιμ. Ζαχαρέας.¹

Όπως ακριβώς είχε συμβεί και με την «Α΄ Εβδομάδα», ένα χρόνο πρωύτερα,² στη Β΄ είχαν προσκληθεί στην Αθήνα δέκα περίπου γνωστοί μαρξιστές στοχαστές από τη Δυτική και την Ανατολική Ευρώπη, οι οποίοι μίλησαν σε θέματα της ειδικότητάς τους. Δέσποζε η μορφή του Ροζέ Γκαρωντύ. Για πρώτη φορά εμφανιζόταν στην Αθήνα ως σημαίων διανοούμενος και ένας τριαντάρης Έλληνας του Παρισιού, επιμελητής τότε ακόμη της φιλοσοφίας του δικαίου στην παλαιά Νομική Σχολή της γαλλικής πρωτεύουσας, ο Νίκος Πουλαντζάς, ο οποίος μίλησε για την μαρξιστική θεωρία περί κράτους.

Ο Ν. Κ. Αλιβιζάτος διδάσκει συνταγματικό δίκαιο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Στην αριστερή σελίδα ο νεαρός Κώστας Φιλίνης στο στίβο.

Από την παρουσίαση επανέκδοσης των Παιγνίων, Νοέμβριος 2008. Ρένος Ρώτας, Νίκος Αλιβιζάτος, Θανάσης Γαλκέτσης, Τ. Αλεξόπουλος, Αλέκος Αλαβάνος.

Μεταξύ των εισηγητών της «Εβδομάδας» ήταν και ένας Πολωνός φιλόσοφος, ο Χένρικ Γκρενιέβσκι, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας. Τίτλος της εισήγησής του ήταν «Ο άνθρωπος και η μηχανή, από τη σκοπιά της κυβερνητικής».³ Συγγραφέας πολλών μελετών για το θέμα, ο Γκρενιέβσκι ξεκίνησε την ομιλία του συγκρίνοντας τα παιδικά παιχνίδια με τα επιστημονικά μοντέλα: και τα δύο έπρεπε να είναι αρκετά απλά ώστε να είναι κατανοητά από ένα ευρύτερο κοινό και αρκετά σύνθετα ώστε να μιμούνται ένα κομμάτι της πραγματικότητας. Με ένα πετυχημένο μοντέλο, ο επιστήμονας -όπως ακριβώς και το παιδί με ένα καλό τρενάκι- καταλαβαίνει καλύτερα τον κόσμο. Και έτσι, υπονοούσε ο Πολωνός φιλόσοφος, θα μπορούσε να τον αλλάξει ευκολότερα!

Στον τόμο με τα πρακτικά της «Εβδομάδας», που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Θεμέλιο λίγο αργότερα, την ομιλία του Γκρενιέβσκι είχε μεταφράσει στα ελληνικά ο Κώστας Φιλίνης.⁴ Είχε απολυθεί από τη φυλακή την Άνοιξη του 1966 -λίγες μόλις μέρες πριν από την «Εβδομάδα»- με την τελευταία μεγάλη φουρνιά των καταδικασμένων για κατασκοπεία, βάσει του διαβόητου α.ν. 375/1936. Στη φυλακή ο Φιλίνης είχε μεταφράσει και το βιβλίο *Κυβερνητική και διαλεκτικός υλισμός*, του Γάλλου φιλοσόφου Ζακ Γκυγιωμό, το οποίο επρόκειτο επίσης να κυκλοφορήσει από το «Θεμέλιο», λίγο πριν από την επιβολή της δικτατορίας.⁵

Η κυβερνητική, ως επιστήμη της πληροφορίας, είχε ιδρυθεί το 1948 από έναν διάσημο Αμερικανό μαθηματικό,

τον Νόρμπερτ Βίνερ, ο οποίος και της είχε δώσει και το όνομά της. Στη δεκαετία του 1960 είχε μεγάλη πέραση σε Ανατολή και Δύση. Σκοπός της, σύμφωνα με τον Λουί Κουφινιάλ, έναν Γάλλο θεράποντά της, ήταν η επίτευξη της αποτελεσματικότερης δυνατής δράσης, σε όλα τα πεδία, μέσω της μελέτης των αυτορρυθμιζόμενων συστημάτων.⁶ Εκ των υστέρων μπορούμε να πούμε ότι ήταν ο πρόδρομος της επιστήμης των υπολογιστών, αν όχι και της ίδιας της πληροφορικής.

Πέντε και κάτι χρόνια αργότερα, ο Φιλίνης δημοσίευσε στην Ιταλία το σχολιαζόμενο βιβλίο, ενόσω ήταν ακόμη πολιτικός κρατούμενος.⁷ Η ελληνική μετάφραση κυκλοφόρησε ένα χρόνο αργότερα, το 1972, από τις εκδόσεις «Κείμενα» του Φ. Βλάχου.⁸ Το Α΄ Μέρος του είναι μια καθ' όλα «ουδέτερη», μια ακαδημαϊκή εισαγωγή στη θεωρία των στρατηγικών παιγνίων, την οποία ο συγγραφέας παρουσιάζει με πολλή γλαφυρότητα στον αμύητο –αλλά, όπως συμβαίνει συνήθως– και τον έμφοβο μπροστά στα μαθηματικά αναγνώστη. Παλαιότερη από την κυβερνητική, η θεωρία αυτή μελετά τα στρατηγικά παίγνια και επιδιώκει να καθορίσει τους κανόνες και τις αρχές για το ορθότερο παίξιμό τους. Με πρακτικές εφαρμογές στη βιομηχανία, τη στρατιωτική επιστήμη, την οικονομία και άλλες περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, η θεωρία των παιγνίων μελετά, σύμφωνα με τον Φιλίνη, τον «στρατηγικό αγώνα», δηλαδή «την πάλη ανάμεσα σε ομάδες λογικών όντων, με αντιτιθέμενα συμφέροντα και αντιτιθέμενες επιδιώξεις». Δεν είναι τυχαίο ότι στην πρώτη, την εισαγωγική παράγραφο του Α΄ Μέρους, ο συγγραφέας υπενθύμιζε την διάλεξη του Γκρενιέσκι και το παράδειγμα με το παιδικό τρενάκι, που εκείνος είχε χρησιμοποιήσει στην Αθήνα, το 1966.

Με τα εννέα παραδείγματα του Γ΄ Μέρους, –δέκα αν συμπεριλάβει κανείς και το τότε κομμένο λόγω χούντας, που ο Φιλίνης είχε αφιερώσει στον ελληνικό Εμφύλιο–⁹ ο συγγραφέας προσπαθεί να αποδείξει την ισχύ και προπάντων την χρησιμότητα της θεωρίας του, αναφερόμενος σε συγκρούσεις, έξυπνα επιλεγμένες, από τη νεότερη και τη σύγχρονη πολιτική ιστορία και από τη διεθνή επικαιρότητα της δεκαετίας του 1960.

Ανάμεσα, ωστόσο στο Α΄ και το Γ΄, ο Φιλίνης παρεμβάλλει ένα Β΄ Μέρος, βραχύτερο από τα άλλα δύο, που λες και προέρχεται από άλλο βιβλίο: υπό τον μάλλον παραπλανητικό τίτλο «Θεωρία των παιγνίων και στρατηγικός αγώνας», πρόκειται για μιαν εισαγωγή στην μαρξιστική πολιτική θεωρία, όπου ο συγγραφέας, με την ίδια πάντοτε σαφήνεια και γλαφυρότητα, εξετάζει μια-μια τις βασικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος, με συγκαλυμμένες αναφορές στην Ελλάδα της χούντας, την τακτική αλλά και την στρατηγική που θα έπρεπε να ακολουθήσει ο αντιδικτατορικός αγώνας. Και τούτο, ξεκινώ-

ντας από τους κλασικούς ορισμούς, τους οποίους, εν συνεχεία, υποβάλλει στην βάσανο της κριτικής, φθάνοντας κάποτε –χωρίς πάντως να το ομολογεί– σχεδόν ως την αναθεώρησή τους. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ μεταφέρει τον εργαλειώδη ορισμό του κράτους των κλασικών σοβιετικών εγχειριδίων, λίγο παρακάτω αφήνει να εννοηθεί ότι το ίδιο αυτό κράτος, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, δεν αποκλείεται σε κάποιο βαθμό να αυτονομηθεί από τις κυρίαρχες τάξεις, που υποτίθεται ότι το ελέγχουν ασφυκτικά.¹⁰

Στο επίκεντρο των σκέψεων του Φιλίνη βρίσκεται κανείς την πολυσχολιασμένη σκέψη του Ένγκελς στην περίφημη επιστολή του προς τον Μπλοκ του 1890: ότι δηλαδή η οικονομία μπορεί να είναι η «βάση», αλλά «τα διάφορα στοιχεία του εποικοδομήματος», όπως η ιδεολογία, η πολιτική ένταξη –ακόμη και το δίκαιο, θα προσέθετα– όχι μόνον επηρεάζουν την ιστορική εξέλιξη, αλλά, σε πολλές περιπτώσεις, συμβαίνει να είναι αυτά ο αποφασιστικός παράγοντας που επηρεάζει καταλυτικότερα και από την οικονομία την έκβαση της ταξικής σύγκρουσης.¹¹ Παρ' όλα αυτά, η διατύπωση του εν λόγω Β΄ Μέρους –«μεσαίο» θα το αποκαλώ εφεξής– θυμίζει κλασικό μαρξιστικό εγχειρίδιο. Έτσι, όσο και αν στις τελευταίες σελίδες του ο Φιλίνης προσπαθεί να το συνδέσει με το Α΄ και με το Γ΄ Μέρος του βιβλίου, νομίζω ότι πρόκειται για κάτι εντελώς διαφορετικό: με κίνδυνο να προκαλέσω, θα έλεγα ότι το μεσαίο Μέρος είναι σαν μια δόση προκλασικού μπαρόκ –ή, έστω, σαν μια σονάτα του Μπετόβεν– στο μέσο ενός μεταμοντέρνου συμφωνικού έργου.

Ή μήπως τα πράγματα δεν είναι έτσι και, παρά τα επιφανόμενα, υπάρχει τελικά ένα κοινό νήμα που διατρέχει και τα τρία κεφάλαια του σχολιαζόμενου βιβλίου; Αυτό είναι το ερώτημα, στο οποίο θα προσπαθήσω να απαντήσω αμέσως παρακάτω, μια και από αυτό εξαρτάται και η απάντηση που προσήκει σε ένα ακόμη γενικότερο ερώτημα: *συνολικά ιδωμένο, το θεωρητικό έργο του Φιλίνη, (ενός από τους ελάχιστους Έλληνες κομμουνιστές, με γνήσιο ενδιαφέρον για την θεωρία), πρωτότυπο και μεταφραστικό, διέπεται άραγε από τις ίδιες αρχές, πάλλεται διαχρονικά από τις ίδιες αγωνίες; Και αν ναι, τι είναι αυτό που συνδέει την κυβερνητική, τα μαθηματικά, τους καννάβους, τις εξισώσεις και τις συναρτήσεις με την μαρξιστική φιλοσοφία και τη θεωρία που αυτή προτείνει για το καπιταλιστικό κράτος, την ανατροπή του και, τέλος για τον μαρασμό του;*

Νομίζω ότι η αρχή της απάντησης στα ερωτήματα αυτά βρίσκεται στο βαθύτερο νόημα του προαναφερθέντος παραθέματος του Ένγκελς από την επιστολή προς Μπλοκ και το οποίο, για λόγους συντομίας, θα ονόμαζα «αυτονομία του πολιτικού». Πράγματι, έχοντας ζήσει στο πετσί της την εποποιία της Εθνικής Αντίστασης και, μέσα σε λιγότερο από πέντε χρόνια, την ήττα του Γράμμου, τα δίσεκτα

χρόνια της παρανομίας και τις αμείλικτες διώξεις από το κράτος των εθνοκροφόνων, ο Κώστας Φιλίνης και η γενιά των Ελλήνων κομμουνιστών που αντρώθηκαν στα χρόνια της Κατοχής, ήταν σε θέση να καταλάβουν καλύτερα από κάθε Ευρωπαϊό ομοϊδεάτη τους, τα όρια του οικονομικού ντετερμινισμού στη διεξαγωγή της πολιτικής πάλης και τη χάρση της στρατηγικής των εμπλεκόμενων παικτών: τα κίνητρα που ώθησαν τόσες δεκάδες χιλιάδες νέους να διακινδυνεύσουν, ότι πολυτιμότερο είχαν, στα ηρωικά εκείνα χρόνια, για την εθνική, την πολιτική και την κοινωνική απελευθέρωση ήταν προπάντων πολιτικά και ιδεολογικά, και δευτερευόντως μόνον η ταξική ένταξη και η σχέση των ιδίων και των οικογενειών τους με τα μέσα παραγωγής.

Με άλλα λόγια –και στο σημείο αυτό εντοπίζεται η καίρια σημασία της ελληνικής περίπτωσης– στις χώρες εκείνες που ξεφεύγουν από την πεπατημένη της εκβιομηχάνισης στον 19ο αιώνα και της συνακόλουθης ανάπτυξης της εργατικής τάξης, στις χώρες δηλαδή, όπως η δική μας, όπου άλλου είδους αγώνες –αντιαποικιακοί, εθνικοαπελευθερωτικοί ή άλλοι– σημάδεψαν το πέρασμά τους στην νεότεριότητα, διερωτάται κανείς αν ο αυτόματος αναγωγισμός στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων είναι το κατάλληλο εργαλείο για να εντοπίσει τους νόμους της ιστορικής εξέλιξης, αλλά και για να χαράξει την στρατηγική της πολιτικής δράσης. Και τούτο, όχι μόνον στην δογματικά «σκληρή» και άκαμπτη εκδοχή του εν λόγω αναγωγισμού, όπως θα την έβρισκε κανείς διατυπωμένη τότε στο περίφημο εγχειρίδιο του Πόλιτजर, αλλά ακόμη και στην σχετικοποιημένη, την εκδοχή δηλαδή της «σε τελευταία ανάλυση» επιρροής του οικονομικού στοιχείου, την οποία, εκείνα ακριβώς τα χρόνια, υποστήριζε στην Γαλλία ο Λουί Αλτουσέρ και η σχολή του μαρξιστικού δομισμού. Μια σχολή που είχε, ως γνωστόν, μεγάλη απήχηση στους προοδευτικούς κύκλους του Παρισιού (συμπεριλαμβανομένων και των ελληνικών).¹²

Η «σχετική αυτονομία» του πολιτικού, λοιπόν, έναντι της οικονομικής βάσης και, κατ' επέκταση, η σχετική αυτονομία του κράτους, ήταν, κατά τη γνώμη μου, το ιθύνον νήμα που συνέδεε το μεσαίο –δηλαδή το «μαρξιστικό»– Μέρος του σχολιαζόμενου βιβλίου με τα δύο άλλα. Ήταν επίσης το συνδετικό νήμα του με τη διάλεξη του Γκρενιέβσκι και το βιβλίο του Γκυγιωμώ που, όπως προανέφερα, ο Φιλίνης μετέφρασε στη δεκαετία του 1960, καθώς επίσης και με το έργο του Νίκου Πουλαντζά, το οποίο ο Φιλίνης επίσης μετέφρασε και σχολίασε διεξοδικά τα χρόνια που ακολούθησαν.¹³

Κοντολογίς, ή «σχετική αυτονομία του πολιτικού» ήταν –όπως πιστεύω– η έννοια, μέσω της οποίας ο ίδιος και τα άλλα ζωντανά και ανήσυχια μυαλά του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος προσπαθούσαν να απαλλα-

γούν από τον οικονομικό ντετερμινισμό των στερεοτύπων και να βρουν τα μεθοδολογικά εργαλεία που θα απελευθέρωναν τη σκέψη τους και θα τους επέτρεπαν, όπως ακριβώς συνέβαινε εκείνα τα χρόνια με τους Ιταλούς συντρόφους τους, να προτείνουν καινοτόμες λύσεις στα προβλήματα του τόπου. Και τούτο, χωρίς να ρίχνουν μαύρη πέτρα στην ως τότε ιστορία τους –προσωπική και συλλογική– αλλά παραμένοντας πιστοί στις αξίες για τις οποίες είχαν πολεμήσει μια ολόκληρη ζωή.

Στις 11 Οκτωβρίου 1974, δύομιση μήνες από τη Μεταπολίτευση και λίγες μόλις μέρες μετά την κατάργηση του διαβόητου α.ν. 509 από την κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» του Κων. Καραμανλή, το ΚΚΕ (εσωτερικού) πραγματοποίησε την πρώτη ανοιχτή εκδήλωσή του στην Αθήνα. Στο κατάμεστο θέατρο Χατζηχρήστου, ο Κώστας Φιλίνης παρουσίασε τότε το νέο κόμμα από τη μια ως κληρονόμο της αγωνιστικής παράδοσης του ΚΚΕ και, από την άλλη, ως «κύρια ανανεωτική δύναμη της ελληνικής Αριστεράς». Ήταν μια σημαντική ομιλία και γι' αυτό προφανώς ο Πάνος Δημητρίου την συμπεριέλαβε στην δίτομη συλλογή του *Η διάσπαση του ΚΚΕ*.¹⁴

Αν αναφέρομαι σ' αυτή την ομιλία είναι γιατί ο Φιλίνης, ως πρώτο παράδειγμα πολιτικής ανωριμότητας του ΚΚΕ, που, «σε κρίσιμες στιγμές της εθνικής μας ιστορίας δεν έδειξε [...] την ικανότητα να οδηγήσει τον λαό προς τη σωστή κατεύθυνση», δεν ανέφερε μια κλασική ταξική σύγκρουση από την οποία δεν μπόρεσε να αντλήσει πολιτικά οφέλη (όπως π.χ. οι μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις της άνοιξης του 1936) αλλά την πολιτική που αυτό ακολούθησε το 1944-45. Στα Δεκεμβριανά, πάντοτε κατά τον Φιλίνη, το ΚΚΕ «διεξήγαγε μια δίκαιη μεν αντίσταση στην ξένη αγγλική επέμβαση [...], την διεξήγαγε ηρωικά, αλλά χωρίς την απαιτούμενη ευελιξία [...] και τους αναγκαίους ελιγμούς, με αποτέλεσμα μια σοβαρή στρατιωτική ήττα». Το ίδιο και ένα με δύο χρόνια αργότερα όταν, πάντοτε κατά τον ομιλητή, το ΚΚΕ «αντί ν' ακολουθήσει το δρόμο της συμμετοχής στις εκλογές του 1946 [...] έπεσε σε μια καλά στημένη παγίδα από τους ξένους κυρίως ιμπεριαλιστές».¹⁵

Όπως σήμερα διαπιστώνουμε, το ίδιο ακριβώς ιστορικό περιστατικό, το είχε χρησιμοποιήσει και το 1972, στο δέκατο, το «κομμένο» παράδειγμα της *Θεωρίας των παιγνίων*. Ένα παράδειγμα στο οποίο, αν το ΚΚΕ είχε χρησιμοποιήσει τα μαθηματικά και τη λογική, όχι μόνον δεν θα έκανε τα μοιραία λάθη –αυτά δηλαδή που οφείλονται στο πείσμα και τις δογματικές αγκυλώσεις– αλλά θα ακολουθούσε την ορθή στρατηγική για την οικοδόμηση μιας μεταπολεμικής Ελλάδας ειρηνικής, δημοκρατικής και κοινωνικά δίκαιης.

Το ιθύνον νήμα, λοιπόν, τόσο στις θεωρητικές επεξεργασίες όσο και στις πρακτικές πολιτικές επιλογές του

Κώστα Φιλίνη είναι αυτή η ιδιαιτερότητα της πολιτικής –η «διευρυμένη» έννοιά της, όπως την αποκαλούσε σε ένα άλλο μαρξιστικό συμπόσιο, το 1981–¹⁶ η οποία, όσο και αν εξαρτάται και από άλλους παράγοντες (συμπεριλαμβανομένης, προφανώς, και της οικονομίας) απαιτεί τη δική της μέθοδο και τα δικά της εργαλεία. Επί πλέον, πέρα από αυθορμητισμούς –συναισθηματικούς, «πατριωτικούς» ή άλλους– η πολιτική θέλει για τον Φιλίνη ψύχραιμη και νηφάλια σκέψη και –όπως θα συνιστούσε και ένας σύγχρονος οπαδός του Κοντορσέ, όπως ο προλογίζων το σχολιαζόμενο βιβλίο καθηγητής Γ. Τσεμπελής– προσφυγή στην τετράγωνη λογική των αριθμών και των συναρτήσεων.

Ας μου επιτραπεί να κλείσω με ένα τελευταίο περιστατικό που ίσως ξενίσει μερικούς αναγνώστες και γι' αυτό ζητώ προκαταβολικά την κατανόησή τους.

Στον συχνά άχαρο εσωκομματικό διάλογο του ΚΚΕ(εσωτερικού), από το τέλος της δεκαετίας του '70 αν όχι και από νωρίτερα, ο Κ. Φιλίνης είχε συνταχθεί με την «αριστερή» αντιπολίτευση στην επίσημη γραμμή, φροντίζοντας να διαφοροποιηθεί σε αρκετές περιπτώσεις ιδίως από τον Λ. Κύρκο. Η διαφωνία του δεν αφορούσε θέματα στρατηγικής αλλά, ως επί το πλείστον, ζητήματα τακτικής, όπως π.χ. το εύρος και η διάρκεια της περιφημής ΕΑΔΕ, δηλαδή της πολιτικής της εθνικής αντιδικτατορικής ενότητας, που το ΚΚΕ(εσωτερικού) ακολουθούσε από το 1974 για την εμπέδωση και την διεύρυνση της δημοκρατίας, χωρίς περιττές πολώσεις.

Παρ' όλ' αυτά, το 1986, όταν πια ήταν βέβαιο ότι τα κομμουνιστικά κόμματα είχαν κλείσει τον ιστορικό τους κύκλο, ο Φιλίνης δεν επέμεινε στο σφυροδρέπανο και τα παρωχημένα συνθήματα και τάχθηκε μαζί με τον παλιό εσωκομματικό του αντίπαλο υπέρ της ίδρυσης της *Ελληνικής Αριστεράς*, δηλαδή της ΕΑΡ.

Ήταν, όπως πιστεύω, μια νίκη της *Θεωρίας των παιγνίων* σε βάρος των βεβαιωτήτων και της προσήλωσης στα βολικά σχήματα του παρελθόντος, στα οποία, για λόγους που δεν είναι της στιγμής να εξετασθούν, ενέδωσαν τότε και εξακολουθούν να ενδίδουν τόσοι και τόσοι άλλοι.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ο τόμος με τις εισηγήσεις και τα πρακτικά των συζητήσεων πρόλαβε να κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Θεμέλιο, λίγο πριν από την άνοδο της χούντας, βλ. Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών, *Μαρξισμός και επιστήμη*. Β' Εβδομάδα Σύγχρονης Σκέψης, Θεμέλιο, 1966. Σημειώτεον ότι οι μεν διαλέξεις είχαν δοθεί στο θέατρο «Κεντρικό», μπροστά σε πολυπληθές ακροατήριο, ενώ τα σεμινάρια έγιναν στα γραφεία του Κέντρου, στην οδό Κολοκοτρώνη 9, δηλαδή λίγο παραδίπλα.
- 2 Η Α' Εβδομάδα είχε πραγματοποιηθεί επίσης στην Αθήνα, τον Μάιο του 1965, χωρίς κεντρική θεματολογία. Όπως τονίζει ο Μίμης Δεσποτιδής, ιδρυτής του Θεμέλιου και «ψυχή» του «Κέντρου», σε ένα από τα σπάνια κείμενά του που δημοσιεύθηκαν ποτέ (τον εισαγωγικό χαιρετισμό του), «το Θεμέλιο αποβλέπει σε μια συστηματική παρουσίαση της ερευνητικής πρω-

τοποριακής δημιουργίας του τόπου μας και του εξωτερικού. Οι διάφορες εκδόσεις του μέχρι σήμερα και ο προγραμματισμός του –ελληνική προοπτική, 'μαρξιστική σκέψη', 'σύγχρονη σκέψη', όπου για πρώτη φορά παρουσιάζεται το έργο κορυφαίων εκπροσώπων του δημιουργικού μαρξισμού, η σειρά των κλασικών του επιστημονικού σοσιαλισμού κλπ.– αποβλέπουν, ακριβώς να υψώσουν τη βαθμίδα της γνώσης μας, την παιδεία μας, απαραίτητη προϋπόθεση για ένα δημιουργικό, αυτόνομο προβληματισμό», βλ. το τόμο των πρακτικών, *Α' Εβδομάδα Σύγχρονης Σκέψης*, 12-20 Μάη, 1965, Αθήνα, Θεμέλιο, 1965. –Σημειώτεον ότι, στο εντελώς διαφορετικό κλίμα της Μεταπολίτευσης, το Κέντρο Μαρξιστικών Σπουδών (ΚΜΑΣ) του ΚΚΕ(εσωτ.) διοργάνωσε δύο «εβδομάδες» στην παράδοση των προδικτατορικών: η πρώτη είχε ως θέμα την «Σημερινή κρίση του καπιταλισμού» και έγινε στο Πάντειο, τον Φεβρουάριο του 1981. Η δεύτερη έγινε επίσης στο Πάντειο, τον Απρίλιο του 1983, με αφορμή τα εκατό χρόνια από το θάνατο του Κ. Μαρξ, και είχε θέμα «Η επικαιρότητα του μαρξισμού». Οι τόμοι με τα πρακτικά κυκλοφόρησαν από το Θεμέλιο, το 1982 και το 1984 αντιστοίχως.

- 3 Βλ. τις σ. 627-653 του τόμου των πρακτικών (σημ. 1).
- 4 Στο ίδιο, σ. 627.
- 5 Αθήνα, 1967. Επρόκειτο για το βιβλίο του Jacques Guillaumaud, *Cybernétique et matérialisme dialectique*, που είχε κυκλοφορήσει από τις Editions Sociales στο Παρίσι, το 1965.
- 6 Βλ. την μελέτη του Louis Couffignal, «La cybernétique comme méthode», στο περιοδικό των εκδόσεων P.U.F. *Études philosophiques*, τχ. Απριλίου-Ιουνίου 1961, σ. 161, στην οποία παρέπεμπε ο Γκυγιωμό (βλ. υποσημ. 5).
- 7 Kostas Filinis, *Teoria dei giochi e strategia politica*, Roma, Editori Riuniti, 1971.
- 8 Για τις «περιπέτειες» της πρώτης εκείνης ελληνικής έκδοσης του βιβλίου, βλ. την σημείωση της σ. 5 της β' έκδοσης.
- 9 Και το οποίο περιλήφθηκε ως ένθετο δεκαεξασέλιδο στην β' έκδοση.
- 10 Βλ. σ. 112 & επ. της β' έκδοσης.
- 11 Βλ. σ. 111 της β' έκδοσης.
- 12 Για την κίνηση των ιδεών στο Παρίσι τότε –και λίγο αργότερα, μετά την υπογραφή του θνησιγενούς μεν αλλά συμβολικά εξαιρετικά σημαντικού «Κοινού προγράμματος» της Αριστεράς, το 1972– τολμώ να παραπέμψω στην εισαγωγή μου, με τίτλο «Μήπως το ταξίδι συνεχίζεται;», στο βιβλίο του Alexandre Adler, *Ο κομμουνισμός*, μτφρ. Β. Καϊμάκη, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2004, σ. 17 & επ.
- 13 Ο Κ. Φιλίνης μετέφρασε στα ελληνικά τον πρώτο τόμο του βιβλίου που ανέδειξε τον Νίκο Πουλαντζά, δηλαδή την *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1975. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εισήγησή του Κ. Φιλίνης στο πνευματικό μνημόσυνο που διοργάνωσε για τον Νίκο Πουλαντζά η ΕΛ.Ε.Μ.Ε.Π. –σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης– στις 11 Μαρτίου 1980, βλ. *Σύγχρονα Θέματα*, περ. β', τχ. 8 (1980), σ. 12-14. Στο μνημόσυνο εκείνο, που προσφώνησε ο Φ. Βεγλερής, είχαν επίσης συμμετάσχει ο Αρ. Μάνεσης, ο Α. Ελεφάντης και η Christine Bucu-Glucksmann.
- 14 Τόμ. Β', εκδ. Πολιτικά προβλήματα, Αθήνα, 1975, σ. 510-528.
- 15 Στο ίδιο, σ. 510-511.
- 16 Βλ. ΚΜΑΣ (πιο πάνω, σημ. 2), *Η σημερινή κρίση του καπιταλισμού. Θεωρητικά προβλήματα και εναλλακτικές λύσεις στη Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα, 1982, σ. 183 & επ.